

POLILINGVIZMAS¹ KAIP „GRĮŽIMAS NAMŪ“: TARP BABILONO KATASTROFOS IR JERUZALĖS SEKMINIŲ STEBUKLO Vlado Braziūno poezijos at(si)vėrimai

Skirmantas Valentas

Šiaulių universiteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros profesorius

o mums beliko [...] atmaišyti kalbas

Vladas Braziūnas,
„Po tvano lygumoje“

pats juos išskleidė po visas šalis, ir jie liovėsi statę miestą. Ir todėl jis buvo pramintas Babeliu, nes tenai sumaišyta buvo visos žemės kalba; ir iš ten juos Viešpats išskleidė po visus kraštus.

Pr. 11,1–9

I. Įvadas

1.1. Tyrinėjimo erdvė

Straipsnyje bandoma atskleisti, kaip šiuolaikiniėje poezijoje atsispindi du *filologiskai* svarbūs Šventraščio epizodai: *Pradžios knygos* pasakojimas apie kalbų sumaišymą ir *Apaštalų darbuose* minimas Sekminių stebuklas:

Eikime tat, nuženkime ir sumaišykime tenai jų kalbą, kad nebesuprastų vienas kito. Taip tat Vieš-

Atėjus Sekminių dienai, visi mokiniai buvo vienoje vietoje. Staiga iš dangaus pasigirdo ūžesys, tarsi pūstų smarkus vėjas. Jis pripildė visą namą, kur jie sėdėjo. Jiems pasirodė tarsi ugnies liežuviai, kurie pasidaliję nusileido ant kiekvieno iš jų. Visi pasidarė pilni šventosios dvasios ir pradėjo kalbėti kitomis kalbomis, kaip dvasia jiems davė prabilti. Jeruzalėje gyveno žydų ir pamaldžių žmonių iš visų tautų po dangumi. Pasigirdus tam ūžesiui, subėgo daugybė žmonių. Jie didžiai nustebo, kiekvienas girdėdamas savo kalba juos kalbant. Lyg nesavi ir

¹ Polilingvizmas poezijoje – žinomas reiškinys. Jis pasitaiko konkrečiosios poezijos konsteliacijose (pvz., Eugeno Gomringerio eilėraštyje *wind* „išmėtytos“ raidės neleidžia vienareikšmiškai žodžio sieti tik su vokiečių arba tik su anglų kalba, žr. *Concrete Poetry. A world view*, Bloomington-London: Indiana University Press, 1970, 93. Plg. labai didelį darbą, apibendrinantį XX a. pabaigos konkrečiosios poezijos tendencijas: Дмитрий Булатов, *Точка зрения. Визуальная поэзия: 90-е годы*, Калининград-Кенигсберг: Симплиций, 1998.

Kitoks pavyzdys – Pauliaus Celano rinkinio *Die Niemandrose* eilėraščio „...rauscht der Brunnen“ eilutė *mit den Men, mit den Schen, mit den Menschen*, kurią Pete-

ris Horstas Neumannas aiškina kaip ypatingą vokiečių kalbos žodžio *Menschen* „žmonės“ vertimą į kitas kalbas. *Men* galima skaityti kaip anglų kalbos žodį, reiškiantį „žmonės“. Antroji dalis *Schen* galėtų asocijuotis su kinų kalbos žodžiu *jen* (skaityk *žen*), reiškiančiu „žmogus“. Be to, ši žodžio dalis rašant *shen* (vokiškas rašybos variantas *shen* fonetiškai atliepia anglišką *shen*) priklausomai nuo tono kinų kalboje reikštų „kūnas“, „dievybė“. Taigi suskaidytas ir beprasmiu virtes vokiečių kalbos žodis įgauna (ar atgauna) prasmę, „emigrudamas“ į kitas pasaulio kalbas. Peter Horst Neumann, *Zur Lyrik Paul Celans. Eine Einführung 2, erweiterte Auflage*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1990, 21.

nustėrė, jie klausinėjo: „Argi va šitie kalbantys nėra galilėjiečiai? Tai kaipgi mes kiekvienas juos girdime savo krašto kalba?! Mes, partai, medai, elamiečiai, Mesopotamijos, Judėjos ir Kapadokijos, Ponto ir Azijos, Frygijos ir Pamfilijos, Egipto ir Libijos pakraščio ties Kirėne gyventojai, ateiviai romėnai, žydai ir prozelitai, kretiečiai ir arabai, – mes visi juos girdime skelbiant įstabius Dievo darbus mūsų kalbomis.“ *Visi be galo stebėjosi ir, nieko nesuprasedami, klausinėjo: „Ką tai reiškia?“: O kiti šaipėsi: „Jie prisigėrę jauno vyno.“*

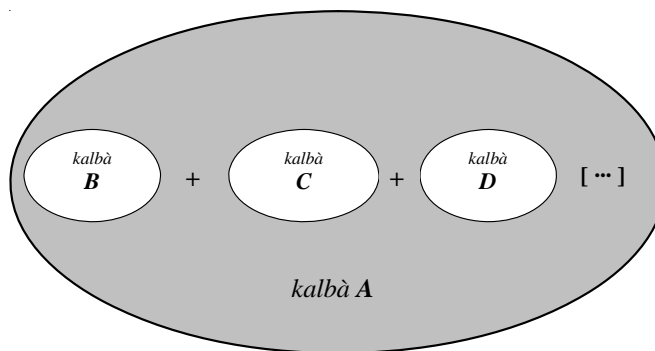
Apd 2

Filologijos požiūriu pasakojimai nėra viena-reikšmiai. Babilono katastrofa atrodo esąs svarbesnis įvykis, tęšesis labai ilgai iš esmės iki mūsų dienų. Išstisas mokslas – istorinė lyginamoji gramatika – primena Babilono bokšto rekonstrukciją, kurios tikslas, atkūrus indoeuropiečių, semitų, kartų, altajiečių prokalbes, – nostratinės (borealinės) prokalbės rekonstravimas. Pagaliau, lingvistiškai mąstant, Babilono kalbų sumaišymas nėra stebuklas tikrąja to žodžio prasme: vienos kalbės virtimas keliomis ar net keliolika kalbų – žinomas reiškinys, pgl. romanų kalbų atsiradimą. Stebuklu galėtume įvardyti tikrai kalbų sumaišymo greitį, tačiau monolingvistinį Babiloną anksčiau ar vėliau turi suaižyti izoglosos, t. y. kalbų diferenciacija bokšto statytojus vis tiek būtų palietusi.

Visai kas kita – Sekminių stebuklas, trukęs trumpą laiko atkarpą (valandą ar kelias valandas ryte), baigtinis, apibrėžtas erdvėje ir laike². Lingvistinių padarinių jis nėra palikęs: stebuklas įvyko ir vėliau nesikartojo. Vis dėlto pirmasis veiksmas, t. y. kalbų sumaišymas (arba – poeto

² Tačiau *tik* lingvistiniu, o ne teologiniu ar kultūriniu požiūriu. Krikščionybė Sekminių stebuklą traktuoja kaip iki šiol tebesitęsiantį stebuklą.

žodžiais tariant – *at-maišymas*) – kasdieninė filologo duona, o Sekminių stebuklas, panašus į sinchroninį vertimą, priklauso greičiau poezijos sričiai³. Pavyzdžiui, gerai žinomas toks poezijos reiškinys kaip begalinė sinonimika, kada vos ne kiekvienas žodis lengvai tampa kito žodžio sinonimu. Poezija gali nesunkiai išplėsti šias galimybes, prie sinonimų eilės prisiliedama *kitų kalbų* žodžius, žyminčius tą patį daiktą, reiškinį ar situaciją, tačiau tuos žodžius implicitiškai įjungdama į kalbės, kuria parašytas ar skaitomas tekstas, žodžių sudėtį. Taip atsiranda daugiabalsiškumas: susipina įvairių kalbų žodžiai, nors tekstas parašytas *viena* konkrečia kalba ir neturi, bent jau iš pirmo žvilgsnio, jokių kitų kalbų žodžių pėdsakų. Tokį reiškinį galima pavadinti „kalbomis kalboje“ ir pavaizduoti schema.

³ Tiek Babilono katastrofa, tiek Sekminių stebuklas, jų ryšiai su poezija (tačiau visiškai kitu aspektu negu šiame straipsnyje) detalai aptarti knygoje: Monika Schmitz-Emans, *Die Sprache der modernen Dichtung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1997, 49–105. Sekant autore, galima įsivaizduoti Sekminių stebuklo lingvistinį kontekstą. Subėgę žmonės labai lengvai identifikuoja apaštalu kilmę („Argi va šitie kalbantys nėra galilėjiečiai?“), stebimasi ne tuo, kad apaštalai kalba įvairiomis kalbomis, o tuo, kad skirtingų tautų žmonės juos, kalbančius galilėjietiškai, supranta. Apaštalai, kaip ir Kristus su savo mokiniais, kalbėjo aramėjiškai. Be to, tais laikais mokyti žydai daugiau ar mažiau mokėjo hebrajų (religiniams pašnekiesiems) kalbą ir galbūt šiek tiek suprato graikiškai.

Panaši lingvistinė situacija yra susidariusi ir Brazilijoje „Vakaro žiniose“.

Iš pirmo žvilgsnio teoriškai numatytas tekstas atrodo esąs neįmanomas, tačiau būtent tokią sandarą turi toliau aptariami Braziūno eilėraščiai „Vakaro žinios“ ir „Ugnies atkalbėjimas“.

1.2. Hipotezė

Polilingvizmas, t. y. pakaitinis kelių kalbų vartojimas, poezijoje aiškintinas Romano Jakobsono nusakytuojų poezijos principu, jog ekvivalentiškumas poezijoje perkeliamas į sekas⁴. Kaip žinoma, Jakobsonas nedetalizavo šio principo, kurį Robertas Alainas de Beaugrande'as juokaudamas pavadino formule *Aaaa* [...] ⁵. Ši formulė pasirodytų esanti visai teisinga, jeigu *Aaaa* [...] suprastume pirmiausia kaip turinio, o ne kaip raiškos plano vienetus. Polilingvizmas poezijoje yra *sintagminis daugiakalbiškumas*, implicitinis to paties denotato įvardijimas pagrėčiui keliomis kalbomis. Sąvoka „grįžimas namo“ sujungia į vienovę dvi iš pirmo žvilgsnio visiškai priešingas sąvokas – daugiakalbystę, atsiradusią po Babilono katastrofos, ir Sekminių stebuklą, kaip galimybę vėl sujungti daugiakalbystę į vienovę.

1.3. Po hipotezės. Trys menami terminų prieštaravimai

Straipsnio pavadinime skaitytojas greičiausiai įžiūrės prieštaravimą, susijusį su tuo, kad, *pirma*, bilingvizmas atrodo esąs griežtas terminas, *antra*, „grįžimas namo“ panašus į poetinę meta-

⁴ „the poetic function projects the principle of equivalence from the axis of selection into the axis of combination“ (Roman Jakobson, „Linguistics and Poetics“, Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in language*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960, 350–377. Žr. dar vertimą: Romanas Jakobsonas, *Lingvistika ir poetika*, Baltos lankos, 18/19, 2004, 5–49 („Poetinė funkcija ekvivalentiškumo principą perkelia iš atrankos ašies į derinimo ašį“, žr. p. 17).

⁵ Robert-Alain Beaugrande de., „Toward a general theory of creativity“, *Poetics*, 1979 (8), 273.

forą, o ne į terminą – pagaliau – *trečia*, kad šiuos tokius tolimus dalykus galima sieti.

Pirmasis prieštaravimas: netiesa, kad bilingvizmas ar polilingvizmas yra griežti terminai: jo apibrėžimų galima nesunkiai rasti per 20, pagaliau šiam reiškiniiui priskiriamas ne tik dviejų (ar daugiau) kalbų mokėjimas ir vartojimas, bet ir bendrinės kalbos / tarmės diglosija⁶. *Antrasis prieštaravimas*: netiesa, kad „grįžimas namo“ nėra terminas. „Grįžimas namo“ yra ne tiek metafora, kiek kultūrinė sąvoka, gerai žinoma ide. šeimoje. „Ėjimas (grįžimas) namo“ yra ide. terminas, žymimas šaknimi *nes-, plg. toch. *Ana u* „draugas“, Homero *véουαι* „grįžtu“ (namo), *Νέστωρ* (paraidžiui „nuolat grįžtantis“, Avestos *asta-* „tėvynė“, sen. isl. *nest* „į kelionę įdedamas maistas“⁷. „Ėjimas (grįžimas) namo“ yra poetizuota sąvoka, atsispindinti ir indoeuropietiškos struktūros baltų kalbų asmenvardžiuose, įvardijančiuose kilmingą asmenį, pavyzdžiui, lie. *Ei-but*as, pr. *Ey-buth*. Šį dūrinį Vladimiras Toporovas aiškina kaip „einantis namo“⁸. Tiesa, pats žodis „namo“ (dabar ši forma suprantama kaiprieveiksmis, tačiau istoriškai *namō* < *namō(pi)* yra einamasis pašalio vietininkas) reiškę ne *statinį*, o kraujo ryšiais susietą *bendruomenę*⁹. Pagaliau *trečiasis prieštaravimas* slypi

⁶ Simas Karaliūnas, *Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo aspektai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997, 307. Nemažai Vlado Braziūno eilėraščių turi dvi versijas – tarminę ir bendrinės kalbės. Sintaksiniu požiūriu tokie kūriniai gerokai skiriasi, plg. šiose tarmėse gyvą artroidų vartoseną, kompensuojančią galūnių redukciją. Tikėtina, kad daugeliu atvejų *pirminis* variantas yra tarmiškai parašytas eilėraštis.

⁷ Томаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, ч. II (1), Москва: БГК, 1998, 762–763 (antrasis leidimas).

⁸ Владимир Николаевич Топоров, *Прусский язык. Словарь Е–Н*, Москва: Наука, 1979, 19.

⁹ Benveniste'o teigimu, lot. *domus* yra ne material, o socialinė sąvoka: Эмиль Бенвенист, *Словарь индоевропейских социальных терминов (пер. с франц.)*, Москва: Прогресс, 1995, 195.

bandyme šias sąvokas sieti. Tokio siejimo idėją skatina dar 1923 m. išdėstytos Nikolajaus Trubeckojaus mintys apie kalbų sąjungas straipsnyje „Babilono bokštas ir kalbų sumaišymas“¹⁰. Polilingvizmas – tiek kiekvienos visuomenės, tiek meno kūrinio (konkrečiu atveju – poezijos) prigimtinė, vienintelė natūrali būseną, kurią ir galima palyginti su „grįžimu namo“: tik tokioje terpėje, kaip teigia vienas iš XX a. kalbotyros korifėjų, sėkmingai rutuliojasi visuomenė ir jos žodžio menas.

1.4. „Grįžimo namo“ prasmė: Nikalajaus Trubeckojaus moralinis principas ir polilingvizmas

Kalbų gausoje, iš pirmo žvilgsnio trukdančioje žmonėms bendrauti ir netgi tampančioje kivirčių ar net karų priežastimi, Nikolajus Trubeckojus išvėlgė slypintį gėrį, savotišką žmonijos *spiritus movens*. Kalbininko nuomone, kitaip nei pirmoji Dievo bausmė – būtinumas dirbti, *kalbų sumaišymas* ir daugybės nacionalinių kultūrų atsiradimas savaime nieko neigiamo neturi. Tiesa, jis dažnai asocijuojasi su nacionaline nesantaika, karais ir pan., tačiau jeigu į tą sumaišymą žiūrėsime „grynu pavidalu“, su kentėjimu jis nesusijęs.

Kalbų sumaišymas, šio lingvisto nuomone, – terapinis procesas¹¹. Kokia buvo Babilono bokštą statanti visuomenė? Tiek lingvistiniu, tiek kultūriniu požiūriu ją galima numanyti buvus visiškai vienalytę, neturinčią nei dvasinių, nei moralinių vertybių. Babilono bokštas – technikos

stebuklas, tačiau jis yra beprasmis. O kalbų sumaišymas – ne tiek Dievo bausmė, kiek Dievo *atsakas* į pačią bokšto idėją, ateityje užkertantis bandymus kurti panašius statinius. Bokštą statiusi visuomenė buvo bevedė ir internacionali, o kiekvienas internacionalizmas – bedieviškas, antireliginis ir pilnas žmogiškojo pasipūtimo. Ši genialaus lingvisto išvada neprarado aktualumo, nes kalbų skaičius Žemėje nuolat mažėja ir tas vyksmas beveik visada prievartinis. Jau XXI a. patirtimi remdamiesi galime teigti, jog Toporovo mintis, kad net ir vienos, pavyzdžiui, prūsų, kalbos išnykimas – žmonijos ir žmogiškumo praradimas, tinka visiems atvejams¹².

Suvokus, kad kalbų įvairovė yra Dievo duota, t. y. *natūrali*, o ne primesta žmogaus gyvenimo terpė, į antrąjį planą pasitraukia kalbų giminiškumas, užleisdamas vietą kalbų sąjungos idėjai. Dvi klasifikacijos – genetinė ir negenetinė (pagal kalbų sąjungas) – rodo, kad visos žemės kalbos sudaro viena į kitą pereinančias grandis, savotišką vaivorykštę. Taigi, anot Trubeckojaus, kultūroje kalbų sąjungos reikšmingesnės negu kalbų šeimos¹³. Būtent šis principas ir panaudojamas poezijoje: kalbų genetinis panašumas poetui gali rūpėti (plg. Braziūno kūryboje atskleidžiamą lietuvių–latvių dvikalbystės temą), tačiau nuo kalbų giminystės ryšių čia labai lengvai pereinama prie kalbų sąjungos idėjų (baltai–tūrkai, baltai–finai ir t. t.).

Kas yra polilingvizmas ir kokie svarbiausi jo pasireiškimai? **Polilingvizmas** paprastai apibrėžiamas kaip *dvikalbystė* ar *daugiakalbystė*, kai individas ar visuomenė dėl vienokių ar kito-

¹⁰ Николай Сергеевич Трубецкой, „Вавилонская башня и смешение языков“, *Евразийский временник* 3, Берлин, 1923, 107–124.

¹¹ Tiesa, Trubeckojus šio termino nevartojo. Tačiau toks terminas kalbos moksle pasitaiko, kai aiškinama, kaip kalbos sistemoje atsiradusią įtampą pašalina tolesni kitimai, iš naujo atkuriantys pusiausvyrą.

¹² Владимир Николаевич Топоров, *Прусский язык. Словарь А–Д*, Москва: Наука, 1975, 7.

¹³ Be jokios abejonės, finougrai (estai, suomiai, lybiai) baltų kalboms yra kur kas reikšmingesni negu „tikrieji“ giminaičiai tocharai ar hetitai, kilę iš *tos pačios* ide. prokalbės.

kių aplinkybių kalba dviem ar keliomis kalbomis. Šis reiškinys visada turėjo milžinišką įtaką kultūros istorijai, be jo sunkiai suvokiama ir aprašoma civilizacijos raida. Tiesa, kai kurie atvejai mažiau žinomi plačiau visuomenei, tačiau jie visada mus lydi. Tuos atvejus tiksliausia vadinti ne tiek *bilingvizmu* ar *polilingvizmu*, kiek tos pačios kalbos *atmainomis*: du bilingvos objektai neretai suprantami kaip tokios priešpriešos, kurios vienas sandas yra *žymėtasis*, o antrasis – *nežymėtasis* opozicijos narys. Taip galima suprasti gerai žinomą *dievų kalbos / žmonių kalbos* priešpriešą, aptinkamą jau Homero poemose, panašiai žiūrima į *vedų kalbos / sanskrito* skirtumą. Suprantama, poetinė kalba – *žymėtasis opozicijos narys*: taip paaiškinamas pastarosios sudėtingumas, lyginant ją su įprastinės kalbos tekstu, taip motyvuojama daugiau ar mažiau slapta kelių kalbų „santarvė“ tame pačiame tekste.

II. Tekstai

2.1. Du eilėraščiai

Abu eilėraščiai („Vakaro žinios“ ir „Ugnies atkalbėjimas“) paimti iš Vlado Braziūno rinkinio *Užkalinėti* (Vilnius: Vaga, 1998) 138–140 p. Šie eilėraščiai užbaigia knygą. Vizualiai jie atrodo tarsi vienas išsistinis tekstas: „*Vakaro žinios*“ yra kairėje, o „*Ugnies atkalbėjimas*“ – dešinėje pusėje.

vakaro žinios
 žemyno galas, keltas keliasi į salą,
 iš drūto ąžuolo drevės transliuoja vakaro žinias druidas
 nukvakęs, suvarliagyvėjęs, Viešpaties litvakas sąla nedalią auką, žinio skiemenuojamą, išvydęs
 anuomet žodis buvo Dievo žodis
 ryšėjai nuometą, kai lioveisi ožiuotis

*pražydo stimulus, išrašė ožio kuprą
 ne grožio prašė, gimulio stebuklo*

*lyginamųjų mokslų galimybės
 nekokios, ožį grabas teišlygins
 jo žodį rekonstruos Šlamų bobutės kūtėj
 jos patalų šiauduos žiemojanti pirmadėlė ožkutė*

*jos susikvėps, jos žilas kvapas pro langelio šibą
 į dangų atlapą vis kyla ir lempelėm žiba
 langelis ir palangė, ir padangė*

*tik ji beribė gyvasties daryba
 žynys be atvangos kalbos dailidė
 jai saliuotuos iš ąžuolo patrankos*

ugnies atkalbėjimas
 aš visą laiką gyvenu namie
 tad nepaniek manų namų ugnie:

*tąsyk į patulo patalo šalį negerą pasvirs
 ginkluose geležį giedant girdėjusis wijrs
 vėjo audėjas jam ašarų rasą aukos
 o nusidėjėlis ama virumque cano*

*vardo davėjas ir vargo gavėjas gražos
 raidės riedėjo ir garsas grumėjo gražus
 greitas per lygiają slidžiąją smilgą, per tai, ką slapčia
 lygmalos akys išlydi į laiką, o likusį čia*

*vilgo pasiūlgusios išlydžio liepsnos, sugils
 išvirksčią griebs ir atvers į tikėjimą lyg
 supasi supasi lapų nubudus trukmė
 būdvardis liūdi, nebèr, nebebus ko žymėt*

*supasi plėnys pavienės be svorio, spalvos
 supasi švinas, ir sutrupa plienas virumque cano
 lydimo pelenas liepia lakštingalomis truputį nutilt
 luktelt, kol mėlynas nulis ant kabančio liepto pakils*

*ąžuolo šaknį aptūpusios pelės tylos plagiataų rašys
 nulio galūnė: rašysiu, rašysi, rašysim... ryšys
 nuolat per kalbą tą pačią, tapačią namams
 įsiliepsnoja tarp alkano medžio liemens ir skiemens:*

*lėmeilėmeilėmeilėmei
 lėmeilėmeilėmeilėmeilė
 lėmeilėmeilėmeilėmei
 lėmeilėmeilėmeilėmei
 lėmeilėmeilėmeilėmei*

2.2. Tekstų susipynimas

Eilėraščius jungia Braziūno kūrybai būdingas „žemasis pasaulis“, besiribojantis su žeme, vandeni ar besileidžiantis į požemius, plg. pirmuosius posmelius: *žemyno galas, keltas keliasi į salą* („Vakaro žinios“) // *tąsyk į patulo patalo šalį negerą pasvirs* („Ugnies atkalbėjimas“). Tačiau nagrinėjamų eilėraščių sąveika tuo neapsiriboją: nesunku pastebėti, kad *paskutinės* „Ugnies atkalbėjimo“ eilutės

*tik ji beribė gyvasties daryba
žynys be atvangos kalbos dailidė
jai saliuotuos iš ažuolo patrankos*

tarsi „teoriškai“ pagrindžia „Ugnies atkalbėjimo“ *pabaigos* penkiaeilį:

*lėmeilėmeilėmeilėmei
lėmeilėmeilėmeilėmeilė
lėmeilėmeilėmeilėmei
lėmeilėmeilėmeilėmei
lėmeilėmeilėmeilėmei*

Pirmojo eilėraščio tricilyje kalbama apie *beribę darybą* (o *antrojo* eilėraščio penkiaeilis ją iliustruoja), pasakymas *be atvangos* [...] *saliuotuos* sustiprina *beribės darybos* išpūdį, nurodydamas į begalinį periodinį tekstą, kuriamą *kalbos dailidės* = *žynio*¹⁴.

2.3. Polilingvizmo atmainos eilėraščiuose

Pabandykime suklasifikuoti šiuose eilėraščiuose slypinčius daugiakalbystės tipus. Galima atsargiai teigti, kad susiduriame ne su tradiciniu

šio reiškinių pavidalu, o su ypatingomis, tik poezijai būdingomis atmainomis. Atidžiau išsiskaičius matyti, kad cituotuose eilėraščiuose daugiakalbystė slypi *dviejuose* skirtinguose, nesuskirtančiuose matavimuose, t. y. *abu* tipai aptinkami tuose pačiuose teksto segmentuose. **Pirmąjį** tipą patogumo dėlei galima pavadinti *struktūrų bilingvizmu*: „Ugnies atkalbėjimo“ pabaiga *lėmeilėmeilėmei* [...] turi visiškai *kitokią lingvistinę sandarą* negu visas likęs tekstas. Toji atkarpa, panašiai kaip frazeologinis junginys, yra beveik nesuskaidoma: joje žodžių ribos labai miglotos, o delimitaciją reguliuoja tipiškąs nediskretus vienetas – priegaidė. Todėl reikia skirti dvi struktūrų bilingvizmo rūšis – viena rūšis manifestuojama diskrečiais, kita – nediskrečiais tekstais¹⁵. **Antrasis** polilingvizmo tipas, patogumo dėlei pavadintas lingvistinėmis istorijomis, yra visiškai kitoks ir primena romėnų Janusą, žvelgiantį dviem veidais: tokio bilingvizmo atveju kiekvieną žodį galima perskaityti dvejopu būdu – jis turi eksplikitinį, t. y. aiškiai išreikštą, lietuvišką variantą, ir implicitinį, t. y. užmaskuotą, paslėptą, tačiau labai griežtai tematiškai struktūrintą sinoniminį pagrindinio denotato įvardijimą įvairiomis kalbomis.

Belieka pažymėti, kad *pirmojo* atvejo nediskretus tekstas ir *antrasis* atvejis gražiai iliustruoja Jakobsono mintį apie poetinio teksto ekvivalentiškumą.

III. Struktūrų bilingvizmas: diskretus / nediskretus tekstai

3.0. Daugelyje mums žinomų kultūrų, netgi tų, kurios nebuvo kokios nors dominuojančios kultūros tęsėjos, nurodomas dviejų kalbų – dievų

¹⁵ Panašiai fonologijoje skiriame diskrečius (skaidomus, pvz., fonemos) ir nediskrečius (neskaidomus arba sunkiai skaidomus, pvz., tonas, priegaidė) vienetus.

¹⁴ Visai atskirą temą sudarytų *citatos* tekste, kurių, tarsi helenizmo epochos veikaluose, knibždėte knibžda: iš Viduramžių anglų epo „Beowulfas“ (*ginkluose geležį giedant*), Vergilijaus (*arma virumque cano*), Platono (*raidės riedėjo ir garsas grumėjo gražus*), prūsų 1561 m. katekizmo (*wijrs*), Balio Sruogos (*supasi supasi lapų* [...]), Kazio Binkio (*lakštingalams trupį nutilt*), Sigito Gedos (*mėlynas nulis*) ir t. t.

kalbos ir žmonių kalbos – buvimas¹⁶. Taigi bilingvizmas, matyt, visada suvoktas kaip savime suprantamas reiškiny. Kadangi poetinis tekstas – ne vien meninis, bet ir gramatiką modeliuojantis tekstas, galima kelti idėją, kad greta įprastinės kalbos poezijoje egzistuoja kita kalba, kurioje veikia visai kitokie bendrieji dėsniai. Poetinis tekstas leidžia šias abi kalbas sutapatinti viename eilėraštyje. Tų dviejų kalbų skirtumas negali būti panašus į, pavyzdžiui, lietuvių ir anglų (ar kitų kalbų) skirtumą, jis turi apimti pamatinius kalbos bruožus. Ieškant bendrojo vardiklio tenka grįžti prie žinomo Saussure'o aforizmo, kad „kalboje nėra nieko, išskyrus skirtumus ir tapatumus“. Įprastinės kalbos esminiu požymiu reikia laikyti joje esančią opozicijų sistemą, o kitos kalbos svarbiausias požymis – pagrindinių opozicijų išnykimas, kurio padarinys – begalinis periodiškasis tekstas. Patogumo dėlei pirmoji kalba toliau vadinama kalba, kurios pagrindą sudaro diskretūs tekstai, antroji – kalba, kurios pagrindą sudaro nediskretūs tekstai.

3.1. Diskrečių tekstų kalbos sandai kiek priimena „normalią“ gramatiką ir yra gerai struktūrinti. Reikia neišleisti iš akių, kad poeto kuriama gramatika nėra griežta, skaitytojas turi ją pats atskleisti. Galima skirti tokius šios kalbos gramatikos bruožus:

3.1.1. „Garsų zonos“ arba ikiparadigminė fonemų identifikacija

Gerai žinoma, kad poetinis tekstas garsiniu, atit. fonologiniu, požiūriu yra kitaip organizuotas negu įprastiniai tekstai. Vienas tokios organizacijos bruožų – ypatingos fonemų sancaupos, tos

¹⁶ Alfred Heubeck, „Die homerische Göttersprache“, Alfred Heubeck, *Kleine Schriften zur griechischen Sprache und Literatur*, Erlangen: Universitätsbund Erlangen-Nürnberg, 1994, 94–115 (pirmąkart straipsnis išspausdintas 1949 m.).

pačios fonemos ar bent jau tos pačios klasės fonemų dominavimas. Pavyzdžiui, eil. „Ugnies atkalbėjimas“ netgi paviršutiniškai skaitant tekstą į akis krinta tokie fonemų laukai arba fonemų zonos:

***i*-zona**

pasvirs

ginkluose geležį giedant girdėjusis wijrs

***a-u-au*-zona**

vėjo audėjas jam ašarų rasą aukos

o nusidėjęs arma virumque cano

***sklandžiųjų* zona**

r-zona

vardo davėjas ir vargo gavėjas gražos

raidės riedėjo ir garsas grumėjo gražus

l-zona

lygiąją slidžiąją smilgą, per tai, ką slapčia

lygmalos akys išlydi į laiką, o likusį čia

vilgo pasilgusios išlydžio liepsnos, sugils

išvirksčią griebs ir atvers į tikėjimą byg

[...]

lydimo pelenas liepia lakštingaloms truputį nutilt

lukteit, kol mėlynas nulis ant kabančio liepto pakils

***pučiamųjų* zona**

ąžuolo šaknį aptūpusios pelės tylos plagiata rašys

nulio galūnė: rašysiu, rašysi, rašysim...ryšys

nuolat per kalbą tą pačią, tapačią namams

Toks poetinis tekstas iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip kūrėjo išmonė, tačiau jis idealiai sutampa su kitu tekstu, kurio amžius – pustrėčio tūkstančio metų. Platonas dialoge „Kratilas“ taip aiškina raidžių¹⁷ reikšmes: /426d/ „Tad visų pir-

¹⁷ Kalbėjimas apie *raides* gali pasirodyti anachronizmas, tačiau taip buvo aiškinama nuo antikos iki XIX a., pavyzdžiui, Rasmusas Christianas Raskas kalba apie *raidžių pakitimus*, tačiau būtent tokį aiškinimą *sąžiningesniu* laikė Louis Hjelmslevas, teigęs, kad daugelio išnykusių kalbų teturime tik raidžių grafiką, bet labai miglotai įsivaizduojame garsų tarimą, pavyzdžiui, labai tikėtina (tačiau tik *tikėtina*), kad lotynų kalbos žodyje *mater* „motina“ antroji raidė žymi garsą /a/. Apie tai žr.: Louis Hjelmslev, *Kalba. Įvadas*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 103.

ma *rhō* man atrodo esąs tarytum įrankis kiekvienam judėjimui [...] taigi, kaip sakau, raidė *rhō* teikiančiajam vardus pasirodė esąs gražus judėjimo įrankis perteikti lėkimo panašybei, tad daug kur juo tam ir naudojasi [...] /427b/ O pastebėjęs, kad liežuvis labiausiai šliuožia [tariant] *labda*, perteikdamas panašumą [ja] įvardijo „glotnumą (*leion*), patį „šliuožimą“ (*olisthanein*), „sliudumą“ (*liparon*) [...]“¹⁸. Nesunku įsitikinti, kad poetinis tekstas šiuo atveju atlieka kalbininko vaidmenį, labiau pagrįstą intuicija negu kalbos teorija: kaip yra nurodęs Aleksas Girdenis¹⁹, svarbiausias fonologo uždavinys yra nustatyti fonemų inventorių, t. y. sąrašą mažiausių linijinių kalbos vienetų, kuriuos keičiant vieną kitu pakinta žodžių ir pasakymų turinys.

3.1.2. Ikisintagminė fonemų identifikacija

Kiek sudėtingiau su sintagmine fonemų identifikacija, užsiimančia teksto segmentavimu: poetinis tekstas skaitytoją verčia stebėti, kurie priebalsių junginiai sudaryti iš vienos fonemos, kurie – iš kelių fonemų, pavyzdžiui, (*gr*)ožio–ožio, (*l*)iemens: (*sk*)iemens²⁰. Jeigu atsiminsime kadaise pasakytą Romano Jakobsono mintį, kad poezija yra „organizuota prievarta kalbai“, galėsime daryti išvadą, jog poetinės *prievartos* vienas tikslų – priversti skaitytoją ne tik identifikuoti fonemas, bet ir skaidant tekstą analizuoti fonemų junginius²¹.

¹⁸ Platonas, *Kratilas* (vert. iš sen. gr. kalbos), Vilnius: Aidai, 1996, 185–186. Kaip ne kartą yra pabrėžęs Jurgis Stepanovas, garsiajame Arturo Rimbaud sonete interpretuojami ne prancūzų kalbos garsai, o graikų (!) kalbos abėcėlė, žr. darba: Юрий Сергеевич Степанов, *Язык и метод. К современной философии языка*, Москва: Языки русской культуры, 1998, 250.

¹⁹ Aleksas Girdenis, *Teoriniai fonologijos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995, 44.

²⁰ Abu cituojami pavyzdžiai nėra paimti iš rimo pozicijos.

3.1.3. Minimaliųjų porų paieškos

Paradigminiai santykiai būna tarp kalbos elementų, galinčių užimti tą pačią vietą sudėtingesniame junginyje ir galinčių diferencijuoti jo turinį²². Tokiais atvejais taikomas substitucinis testas: jeigu keisdami vieną garsą kitu garsu gauname kitą žodį, turime skirtingas fonemas, o ne fonemos surogatą ar variantą. Tiek žodžius, tiek formas diferencijuoti gali tiek balsiai, tiek priebalsiai. Baziūno eilėraščiuose substituciniu testu tampa kelios žodžių poros, pavyzdžiui, *vardo davėjas*: *vargo gavėjas*. Pastarieji du žodžiai primena pirmųjų aidą, kurio buvimą nesunkiai galima pagrįsti: pirmasis posakis (*vardo davėjas*), gerai žinomas iš ide. šaltinių, yra metalingvistinis terminas, paliudytas erdvėje ir laike²³, o ant-rasis – (*vargo gavėjas*) poeto sugalvotas. Tačiau pačių porų *vardo*: *vargo*, *davėjas*: *gavėjas* santykis nėra chaotiškas ir puikiai tinka minimalioms poroms iliustruoti, kurias galima užrašyti taip²⁴:

	d		d
var	↓	o	↓
	g		g
			avėjas

Taigi poezijos tekstas virsta substituciniu testu: tikrinama, ar fonemas **d** ir **g** sukeitus vietomis pasikeičia žodžio reikšmė. Panašiai yra ir

²¹ Plg. dar kitus „beveik minimalių“ porų pavyzdžius: *m-anų*: *n-amų* ir *š-iba*: *ž-iba*.

²² Girdenis, *ten pat*, 92, 154 ir t.t.

²³ Graikiškai *ονοματετης*, plg. Иванов-Гамкрелидзе, 833.

²⁴ Kaip rodo Genovaitės Kačiuškienės tyrinėjimas (Genovaitė Kačiuškienė, *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, spausdinama), Baziūno gimtojoje tarmėje šių priebalsių audicinis panašumas labai didelis – 70% (plg.: pačių artimiausių priebalsių *p*: *b* panašumas – 81%). Įdomu tai, kad pirmojo eil. „Vakaro žinios“ pabaigoje randame priešpriešą **l**: **d** (*pa-l-angė*: *pa-d-angė*) – šiuo atveju priebalsių panašumas tikrai 46%. Galima numanyti, kad poetas iš pradžių pateikia tokį substitucinį testą, kur apsirikimas neįmanomas, o kitame eilėraštyje pereina prie subtilesnės užduoties.

su kitais dviem pavyzdžiais, tiksliai čia testuojamos balsinės fonemos:

a	a
pat	r
↓	↓
u	y
lo	šys

3.1.4. Morfemų „kūrimas (is)“

Kiekvienas kalbos atstovas susiduria su morfų (mažiausių kalbos vienetų) identifikavimo ir grupavimo į morfemas problema. Pavyzdžiui, žodžiuose *rank-a*, *gėl-ė*, *mart-i* trys galūnių morfai, turintys visiškai skirtingą raiškos planą, turinio plane yra tapatūs, nes reprezentuoja tą pačią morfemą. Morfema – mažiausias reikšminis kalbos vienetas – poezijoje atlieka išskirtinį vaidmenį. Viena vertus, čia, be galo mažoje erdvėje, nuolat vyksta audringos ir chaotiškos morfų grupavimo į morfemas procedūros, o kita – toks tekstas turi tikslą nuolat tikrinti raiškos ir turinio planų santykius.

Kaip ir „tikroje“ gramatikoje, galime skirti gramatines ir leksines morfemas. *Gramatinių* formų ieškojimas gerai matomas šiose „Ugnies atkalbėjimo“ eilutėse:

*ažuolo šaknį aptūpusios pelės tylos plagiata rašys
nulis galūnė: rašysiu, rašysi, rašysim... ryšys*

Atskaitos tašku šiose eilutėse tampa *gramatinis nulis*, t. y. galūnė, kontrastuojanti kitoms galūnėms raiškos plano neturėjimu. Gramatinė forma, turinti tokią galūnę – veiksmą nurodantis žodis *rašys* (būs. 1. 3 a.), po jos eina kitos formos, išvedamos iš pirmosios – vienaskaitos pirmasis ir antrasis bei daugiskaitos pirmasis asmenys.

Taigi eilėraštis modeliuoja morfemų kūrimą. Vienas iš morfemos požymių – jos pasikartojimas: taip sudaromi darybiniai žodžių lizdai ir pan. Pasikartojimai: *v-ėj-o* – *aud-ėj-as* –

nusid-ėj-ėlis – *ried-ėj-o* išskiria poetinę priesagą *-ėj-*, *lingvistiniu* požūriu sudarytą iš heterogeninių elementų: priesagų tikrąja to žodžio prasme (*aud-ėj-as*, *ried-ėj-o*) ir poetinio šaknies suskaidymo, išskiriant *lingvistiniu* požūriu nesantį formantą *-ėj-* (*nusid-ėj-ėlis*, *v-ėj-o*).

Poetinis tekstas tampa eksperimentu, laukimu, gramatinių formų ieškojimu bei identifikacija, plg. dar galimas asociacija:

*jos susikvėps, jos žilas kvapas pro langelio šibą
į dangų atlapą vis kyla ir lempelėm žiba
langelis ir palangė, ir padangė*

Šioje vietoje galima pastebėti tiek bandymą gretinti šaknines morfemas (*žil-šib-žib*), tiek derinti šaknines ir galūnines morfemas: *langelis*, *palangė*, *padangė*.

3.1.5. Sintaksinių ryšių nustatymas: žodžių junginys ir poetinis dūrinys

Vienas būdingiausių ide. kalbų požymių – sudurtinių žodžių ir sintaksinių konstrukcijų koreliacija²⁵. Poezija panaudoja šį principą, eksplicitiškai arba implicitiškai gretindama abi konstrukcijas.

Poetinis tekstas gali sugretinti sintaksinę konstrukciją su greta esančiu *lingvistiniu* dūrinu: *per kalbą tą pačią, tapačią namams*. Dūrinys *tapačią* atsiranda tik todėl, kad du žodžiai, šiuo atveju – du įvardžiai, atsiduria vienas šalia kito kalbėjimo grandinėje.

Kitu atveju gretinimas gali būti paslėptas (paties poetinio dūrinio tekste gali ir nebūti), plg. eilutę *luktelt, kol mėlynas nulis ant kabančio liepto pakils*. Poetas pasiremia Sigitos Gedos eilė-

²⁵ Su sintaksinėmis konstrukcijomis neabejotinai susiję indoeuropietiški, atit. lietuvių, tikriniai dvikamieniai vardai, pavyzdžiui, *Mindaugas* = *minėti* + *daug* ir pan.

raščio „Etimologinė pauzė“²⁶ pabaiga (išskirta cituojant – S. V.):

[...] – te – ka – tekis – – tēkmė – mėnuo –
mėlynas tavo mėnulis – ugnį –

Braziūnas pasakyme *mėlynas nulis ant ka-
bančio liepto*, cituodamas Geda, suskaido žodį
mė-nulis (paties žodžio, kaip minėta, tekste nėra) taip, kad jį atrasti tegali tikrai atidus skaitytojas – tokio žodžio reikalauja kontekstas²⁷.

3.2. Nediskretus tekstas kaip magiškoji begalybė

Kalboje, kurią ekstrapolijuojame iš nediskrečių tekstų, gauname visiškai kitokios rūšies gramatiką. Šiuose tekstuose veikia kitokie (tiksliau – priešingi) dėsniai negu įprastinėje kalboje. Paimkime pagrindinius F. de Saussure'o teiginius ir pabandykime pažiūrėti, kaip jie „veikia“ abiem atvejais. Gerai žinomas, nors daugelio koreguotas, pasakymas „kalboje nėra nieko, išskyrus skirtumus ir tapatumus“, galėtų skambėti taip: nediskrečių tekstų gramatikose nėra griežtų opozicijų, pavyzdžiui, sintagmatika ir paradigmatica neturi griežtos priešpriešos, nėra *tiks-laus* žodžio ir sakinio skirtumo, pakinta ne tik kirčio šokinėjimo taisyklės, bet ir jo funkcijos²⁸. Nors ir keista, tokia traktuotė žinoma jau pus-trečio tūkstantmečio. Kaip yra nurodęs, remdamasis Herakleito darbais ir daugybe literatūros Vladimiras Toporovas²⁹, dieviškumui būdingas

priešpriešų panaikinimas, pavyzdžiui, tai, kas žmonėms atrodo teisinga arba neteisinga, dievams yra ir teisinga, ir puiku. Taigi dievybė yra „*coincidentia oppositorum*“, t. y. „priešpriešų sutapimas“. Taip nediskrečių tekstų sandara pratęsia gerai žinomą žmonių kalbos – dievų kalbos priešpriešą.

Pagrindinių opozicijų neutralizacija gerai matoma „Ugnies atkalbėjimo“ pabaigoje:

lėmeilėmeilėmeilėmei
lėmeilėmeilėmeilėmeilė
lėmeilėmeilėmeilėmei
lėmeilėmeilėmeilėmei
lėmeilėmeilėmeilėmei

Posmelį sudaro du paeiliui pasikartojantys skiemenys, priklausomai nuo kirčio padėties sudarantys arba žodį *lėmei*, arba žodį *meilė*. Nuo vieno žodžio prie kito žodžio pereinama perkeliant kirtį iš vieno skiemens į kitą skiemenį – šiuo atveju kirtis atlieka ne tik distinktyvinę, bet ir delimitatyvinę bei kulminatyvinę funkcijas. Tokiame tekste neutralizuojamos kelios priešpriešos. *Pirma*, toks tekstas yra begalinis, tačiau periodiškas – kaip J. L. Borgeso „Babelio biblioteka“. *Antra*, susilpnėja sintagmatikos-paradigmatikos priešprieša. *Trečia*, toks tekstas tampa tam tikros rūšies gramatika, „apibendrinančia“ Saussure'o dėsnį: nors priegaidžių išsidėstymas šiuo atveju neleistų kirčiui persikelti iš kairės į dešinę³⁰, tekstas „pataiso“ ir apibendrina dėsnį.

Nediskretaus posmelio struktūrą sudaro skiemenys, lengvai sukeičiami vietomis. Sukei-

²⁶ Sigitas Geda, *Žalio gintaro vėriniai*, Vilnius: Vaga, 1988, 156.

²⁷ „Pasiskolinta“ tema gali būti toliau rutuliojama, plg. Braziūno eil. „Gretinamoji gramatika“: *mėlynasis mėnulis kas/septyneri metai Andalūzijoje*.

²⁸ Pavyzdžiui, lietuvių kalboje įprastą distinktyvinę kirčio funkciją pakeičia delimitatyvinė ir kulminatyvinė funkcijos, apie kirčio funkcijas žr. dar Aleksas Girdenis, 1995, 229–235.

²⁹ Владимир Николаевич Топоров, „К истории связей мифопоэтической и научной традиции:

Гераклит“, *To honor Roman Jakobson. Essays on the occasion of his seventieth birthday*, vol. III, Mouton–The Hague–Paris, 1967, 2032–2049, ypač 2044–2045.

³⁰ Kirtis iš trumpo arba cirkumfleksinio skiemens kėlėsi į dešinę pusėje esantį akūtinį skiemenį, t. y. kirtis kėlėsi tikrai tada, kai „susitikdavo“ skiemenų kulminacijos.

timo rezultatas – kitas žodis, turįs ryšį su pirmuoju žodžiu. Iš pirmo žvilgsnio grynai poezijos priemonėmis sukonstruotas tekstas primena sudurtinius dvikamienius asmenvardžius, plg. *Vaiš-noras: Nor-vašas, Gin-tautas: Taut-ginas*. Turint galvoje, kad dūriniai yra atsiradę poetinės žodžių darybos būdu, tokios darybos „tiražavimas“ neturėtų stebinti: poezijos tekstas įgyja aiškiai pastebimą „dieviškąją“ savybę – jis orientuotas į begalybę, į begalinį skaitymą³¹. *Magiškoji begalybė* yra virtusi knygos įvardijimu – 2002 m. išėjo poeto rinkinys, kurio pavadinimas vis dėlto *nesutampa* su programiniu paskutiniuoju knygos *Užkalinėti* eilėraščiu: *lė-meilėmeilėmeilė*³².

IV. Tos pačios struktūros kalbos: lingvistinės istorijos

Lingvistinė informacija eilėraštyje gali būti centruota keliose eilutėse taip, kad sudarytų antrąjį, jau ne meninį, o mokslinį tekstą. Tokiu atveju skaitytojas tampa lingvistu, nuo kurio pasirengimo priklauso prasiskverbimas į antrąjį tekstą. Pabandykime įsigilinti į Braziūno eilėraščio „Vakaro žinios“ keturias pirmąsias eilutes (išskirta cituojant):

*žemyno galas, keltas keliasi į salą,
iš drūto ažuolo drevės transliuoja vakaro žinias
druidas*

³¹ Skaitymą tiek pirmyn, tiek atgal paremia ir tai, kad „begalinis tekstas“ prasideda anksčiau, žr. veiksmožodžio paradigma (*rašysiu, rašysi, rašysim*), poetinius dūrinus (*tą pačią = tą pačią*), poetinio dūrinio „paieškas“ (*mėlynas nulis = mėnulis*).

³² Pagaliau yra ir dar vienas pastebėjimas, kurį parodo grafiškai išryškintos raidės: *Lėmeilėmeilėmeilė*. Poetas, siekdamas begalybės pojūčio, panaudoja vidurines abėcėlės raides *L–M*: būtent iš jų sudarytas lot. žodis *elementum*, t. y. pradinė medžiaga, iš kurios atsirado visi daiktai. Plg. dar prieš pat „begalinį tekstą“ esantį žodį *LieMeNs*, atkartojantį antrosios abėcėlės pusės pradžia.

nukvakęs, suvarliagyvėjęs, Viešpaties litvakas sąla nedalią auką, žynio skiemenuojamą, išvydęs.

(U, 138)

„Dvigubo“ teksto susidarymo pagrindas yra kalbos ženkle motyvuotumo stiprinimo sukelti padariniai. Atrodo, kad poetas apie tai specialiai nurodo kvazimorfema *min*, orientuodamas skaitytoją į *atmintį*: žodžiai *žemyno, skiemenuojamą* pradeda ir praktiškai užbaigia posmelį. Eilėraščio pavadinimas „Vakaro žinios“ sufleruoja geografinę užuominą, kad veiksmas vyksta vakaruose (sužaidžiama žodžio „vakaras“ daugia-reikšmiškumu, derančiu prie išnykusio didingo keltų pasaulio).

Keturiose pirmojo posmelio eilutėse 64 skiemenyse (13 + 19 + 17 + 15) pasakojamos net trys istorijos. Jas galima pavadinti istorijomis apie tautą, apie medžius ir apie tautas bei medžius. Išskyrus antrąjį pasakojimą apie medžius, apimantį antrąją ir ketvirtąją eilutes, pirmasis ir trečiasis pasakojimai užima tik po vieną eilutę.

4.1. Pirmoji istorija pirmojoje eilutėje: pasakojimas apie tautą. Kaip ir kitais atvejais, užšifravimas čia pagrįstas *kalbų santykiais*: daugelis žodžių turi dvejoją, t. y. lietuvišką ir nelietuvišką, interpretaciją. Pastaroji savo ruožtu gali būti rutuliojama toliau. Pavyzdžiui, *galas* bus suprantamas ir kaip *pabaiga, krantas*, ir kaip lotynų *gallus* „galų tautos žmogus“. Plg. Caesario „Commentarii de bello Gallico“ pirmąją knygą, kurioje sakoma: *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur* „Galija visa yra padalyta į tris dalis, kurių vienoje gyvena belgai, kitoje akvitanai, trečioje tie, kurie savo kalba vadinasi keltais, o mūsų kalba – galais“. Gentivardis *galli* į lotynų kalbą atėjo iš graikų *Γαλάται*. Taigi atkarpą *galas, keltas* galima suprasti kaip žodyno

lizdą *galai* (gentivardis lotynų kalba) : *keltai* (tas pats gentivardis pačių keltų kalba). Antikos žodynas³³ nurodo, kad *Celtae* yra pirminis vardas, *Γαλάται* – vėlyvesnė gretiminė forma, o *Galli* – graikų formos sulotynintas variantas. Pagal antikinius duomenis, keltai yra skirstomi į *žemyno* ir *salų* keltus. Tai gi klasifikacija išsiplėčia po visą pirmąją eilėraščio eilutę. Turint galvoje tai, kad keltų kalbos ir tautos istorijos tėkmėje (pradedant Caesario užkariavimais) iš tikrųjų kėlėsi iš žemyno į salas, į šias eilutes galima žiūrėti kaip į trumpą keltų istorijos atpasakojimą.

4.2. Antroji istorija antrojoje eilutėje: pasakojimas apie medžius. Aiškinimą geriausia pradėti nuo naujausių žodžių: toks yra lie. *ąžuolas*, lyginamas su latvių *ozols* (tariama *uôzuôls*) ir prūsų *ansonis*. Baltiškosios formos, ypač prūsiškoji, gali būti lyginamos su rusų *узел* „mazgas“³⁴. Tai gi baltai *ąžuolą* suvokė tiesiog kaip „gumbuotą medį“. Tačiau šis žodis yra neabejotinai vėlyvas darinys, būdingas tik baltams – netgi šių trijų formų – *ąžuolas*, *ozols*, *ansonis* – vedimas iš vienos formos yra problemiškas. Trečiajame posmelyje galima išvelgti dar vieną medžio pavadinimą – la. *koks*³⁵ (tariama *kùoks*) „medis“. Vis dėlto antrojoje eilutėje aptinkame šaknį, įvardijančią senąjį *ąžuolo* pavadinimą, net ir ne vienoje vietoje. Senoji šaknis glūdi žodžio *ąžuolas* pažyminyje *drūtas*: šiuo atveju šaknis, pavadinanti medį ir / arba *ąžuolą*, perėjo į jo

požymio poziciją. Kaip nurodo A. Sabaliauskas³⁶, lie. *drūtas* (kaip ir *drūktas*, lat. *drukns* „kresnas“ bei pr. *druktai*) siejami su ide. šaknimi **dhreu-/dhrū-* „stiprus“, o toliau – su senuoju ide. medžio pavadinimu: indoeuropiečiai medį ir *ąžuolą* įvardydavo šaknimi **t'e/oru-/t're/ou-*, davusia hetitų *taru* „medis“, gr. *δρυς* „ąžuolas“, got. *triu* „medis“, rus. *дерево*, lie. *derva* ir t. t. Iš tos pačios šaknies yra išriedėjęs ir žodis *drevė*. Beje, K. O. Falkas su „drevėtumo“ sąvoka sieja ir ru. *дуб*, anksčiau reiškusį tiesiog „drevėtą medį“. Pagaliau šaknis **dhreu-/dhrū-* randa atgarsį (bet jau nebe etimologiškai) žodyje *transliuoja*. Eilutės gale šaknį, reiškiančią medį (*ąžuolą*), dar kartą randame dūrinyje *druidas* <*deru-vid-* „medis (*ąžuolas*) + žinoti“, t. y. „gau-nantis žinias iš *ąžuolo*“.

4.3. Pirmosios ir antrosios istorijų sujungimas: keliasi – transliuoja. Šias dvi istorijas jungia gramatiniai veiksniai. Žodis *transliuoja* dabartinėje lietuvių kalboje traktuojamas kaip tarptautinis žodis, padarytas iš *transliacija*³⁷. Pirmoji žodžio dalis yra priešdėlis *trans-*, turintis reikšmę „per“, „anapus“, „už“, „kiaurai“, plg. *transalpinus* „esantis už Alpių“, *transeo* „pereinu“, *transfigo* „perduriu kiaurai“. Antrasis dėmuo yra veiksmazodžio *fero* participium perfecti. Tai gi lot. kalbos *translatio, onis f*, padarytas iš *transfero*, reiškia „perkėlimas“, „perdavimas“, retorikoje žodis reiškė ir perkeltinę reikšmę, metaforą (*imagine et translatione uti* Sen). Tai gi pirmosios eilutės žodis *keliasi* antrojoje eilutėje verčiamas lotynų kalbos *transliuoja*. Materialų, apčiuopiamą pirmosios eilutės pasaulį atliepia dvasinis, *perkeltas* antrosios eilutės vaizdinys.

³³ *Antikos žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1998, 244–245.

³⁴ Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslo, 1990, 155 su liter.

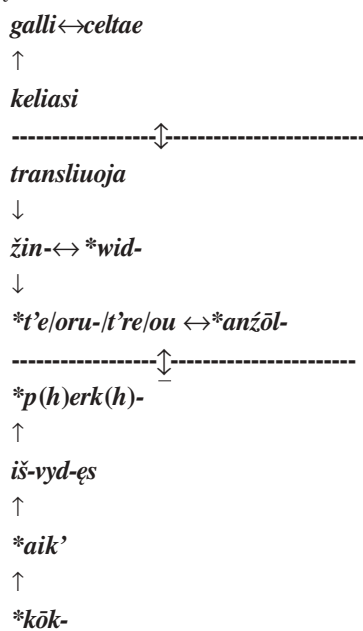
³⁵ Dėl etimologijos, ypač galimo gretinimo su lie. *kuoka*, žr. Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 2, I–K, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 327–329 ir Konstantins Karulis, *Latviešu etimologijas vārdnīca*, 1 sēj., Rīga: Avots, 1992, 413–414.

³⁶ A. Sabaliauskas, 172.

³⁷ Lotynų *translatio* atitikmuo klasikinėje graikų kalboje – *μεταφορά*.

4.4. Trečioji istorija trečiojoje eilutėje: *pasakojimas apie tautą ir medžius* („ąžuolo žmonės“). Trečiojoje eilutėje ši sinoniminė grandinė išplečiama dar vienu ąžuolo pavadinimu, slypinčiu žodyje *nukvakęs* – numanomas neetimologiškai įrašytas lo. kalbos žodis *quercus*³⁸ „ąžuolas“. Ide. šaknį **p(h)erk(h)-*, kuri visada žymėjo aktyvųjį pradą, skirtingai nuo šaknies **t'e/oru-/t're/ou*, žymėjusios pasyvųjį narį, aptinkame dar ir žodyje *litvakas*. Įdomu tai, kad būtent aktyvioji šaknis matoma tautos pavadinime. Tipologiškai toks tautos ar genties įvardijimas per medžio pavadinimus yra žinomas, plg. venetų genties pavadinimą *Quarquēni*, pažodžiui „ąžuolo žmonės“³⁹.

Taigi antrojoje ir trečiojoje eilutėse randame tokią tautų, medžių ir įvykių įvardijimo schemą:

Kas lemia tokių schemų poezijoje atsiradimą? Pirmiausia bendrieji poezijos dėsniai. Pa-

³⁸ Italikų forma *quercu-* yra atsiradusi asimiliacijos keliu iš **perku-*.

³⁹ Гамкрелидзе-Иванов, 614.

gal Jakobsono apibrėžimą, poezija perkelia ekvivalentiškumą iš atrankos ašies į derinimo ašį ir būtent etimologinės eilės yra patogiausias dėsniai pasireikšti. Poezija gali, viena vertus, kartoti tą patį žodį ar jo formas, bet, antra vertus, ji gali vykusiai pasinaudoti tiek visomis įmanomomis to paties denotato giminingomis formomis (konkrečiu atveju – *drūtas, drevė, druidas*), tiek sinoniminiais pavadinimais (*ąžuolas = quercus*) bei lietuvių kalbos žodžiais, fonetiškai primenančiais ąžuolo pavadinimą (an. *oak* ['əuk] = *auk-q*)⁴⁰.

4.5. *Temos (temų) rutuliojimas tolesniame tekste*. Likęs tekstas atrodo taip:

Galima atsargiai teigti, kad antrojo posmeilio trečiosios eilutės žodžio *pražydo* šaknis yra tautovardžio *litvakas* poetinis (ne lingvistinis) atitikmuo.

Kaip nuorodą į kitas kalbas galima traktuoti ir *stimulus*: pateikta ne sulietuvinta forma *stimulas*, o forma su lotyniška galūne⁴¹ *stimulus*

⁴⁰ Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad an. *oak* „ąžuolas“ tarimas yra labai panašus į lie. žodžio *auką* (vns. gal.) tarimą, kuriame tvirtagalio *au* pirmasis dėmuo yra smarkiai labializuotas. Panašumas bus dar artimesnis, jeigu an. *oak* gretinsime su žodžio *auką* tariniu šiaurės panevėžiškių tarimu (*āū.ko.*). Turint galvoje labai lankščią tarminių ir netarminių fonetinių formų koreliaciją, *vertimą* iš lietuvių kalbos (*ožys*) į lotynų kalbą (*caper* „ožys“, *capra* „ožka“) galima įžiūrėti ir pasakyme *ožio kuprą*: pastarasis žodis tarmiškai tariamas *kōporō* (vns. vard.), *ku.pro* (vns. gal.), t. y. antroji fonema šiame žodyje turi įvairių variantų. Todėl neatmestinas ir *implicitinis* poetinis (ne lingvistinis!) variantas *+kapra*. Tokią poetinio gretinimo logiką paremia tai, kad, kitaip nei bendrinėje kalboje, kurioje trumpųjų balsių kokybė yra pastovi (*kupra: kuprą*), poeto gimtojoje tarmėje konkretus fonemos *[u]* variantas yra nulemtas atitrauktinio / senovinio kirčių opozicijos. Balsių */u/* ir */o/* panašumas siekia net 84%, o balsių */u/* ir */a/* panašumas yra menkas – 43% (remiuosi jau minėtu Kačiuškiens veikalu). Tačiau balsiai */o/* ir */a/* jau nėra tokie tolimi (panašumas – 58%), ir tai leistų atsargiai teigti, kad forma *kōporō* indukuoja implicitinę *+kapra* (= lo. *capra*).

⁴¹ Žodžio *stimulus* rašymas su lotyniška galūne vietoje norminės lietuviškos galūnės skaitytojui signalizuoja, kad tekstas susideda iš kelių kalbų tekstų, todėl

„lazdelė rambiams galvijams pavaryti“. Su lotyniška forma *stimulus* gražiai dera ir lo. kalbos žodžio *quercus* atspindžiai: *susikvėps, kvapas*⁴².

Išvados

Polilingvizmas nagrinėtuose eilėraščiuose syruoja tarp daugiakalbystės, atsiradusios po Babilono katastrofos, ir Sekminių stebuklo, iš naujo sujungusio kalbas. Pastarąją situaciją *lingvistiniu* požiūriu galima įsivaizduoti taip: apaštalai kalbėjo viena kalba (aramėjų), bet trumpą laiką atkarpą juos galėjo suprasti įvairiomis kalbomis kalbantys žmonės.

Metafora (kartu – ir terminas) „grįžimas namo“ – vyksmas, kai Babilono katastrofos metu suskaidytos kalbos, nors ir trumpam, vėl *grįžta į vienovę*. Panašią kalbų vienovę matome ir eilėraštyje ar tik keliose jo eilutėse: viena kalbiame tekste implicitiškai (paslėptu būdu) slypi viena ar kelios kalbos ar netgi polilingvizmo rūšys.

sustiprina ir „dvigubą“ *pražydo* skaitymą, antruojų, paslėptu atveju išvelgiant jame tautovardį.

⁴² Galima nurodyti daugybę panašių „gramatinių pratimų“. Poetinis tekstas neleidžia skaitytojui „atsipalaiduoti“, versdamas jį analizuoti tekstą, plg. *jos susikvėps, jos žilas kvapas pro langelio šibą*. Skaitytojas (ypač klausytojas) privalo akimirksniu nustatyti sintaksinį kontekstą ir atpažinti skirtingas homoforas (pirmuoju atveju – *dgs. vard.*, antruojų – *vns. kilm.*).

Reiškiniai, kuriuos galima pavadinti „kalba kalboje“ arba „kalbos kalboje“, į poeziją leidžia pažvelgti kaip į gramatiką modeliuojantį tekstą. Galima netgi manyti, kad gramatikos užuomazgos implicitiškai slypi poetiniuose tekstuose ir tik kur kas vėliau įvyko galutinis gramatikos, kaip atskiro pažinimo, „įforminimas“.

Aptariamuose Baziūno eilėraščiuose galima skirti du daugiakalbystės tipus – 1) struktūrų bilingvizmą ir 2) polilingvizmą (lingvistinės istorijas). Abu tipai gali būti tame pačiame tekste.

Struktūrų bilingvizmas universalesnis ir tinkantis kiekvienai kalbai. Jis aptinkamas nagrinėjant dviejų tipų – diskrečius ir nediskrečius – tekstus.

Diskretus tekstas funkcionuoja kaip miniatiūrinė gramatika, kurioje vyksta fonemų identifikacija, morfologinė ir sintaksinė analizė.

Nediskretus tekstas funkcionuoja kaip *coincidentia oppositorum*, t. y. priešpriešų panaikinimas.

Lingvistinės istorijos Baziūno tekstuose primena Sekminių stebuklo pakartojimą: pagrindinės temos (*keltai, jų istorija, ažuolas*) pateiktos taip, kad klausantieji galėtų savąja kalba (keltų kalbomis, lotynų kalba, graikų kalba, latvių kalba, anglų kalba ir t. t.) suvokti lietuviškai parašyto eilėraščio kvintesenciją.

DER POLYLINGUISMUS ALS „RÜCKKEHR NACH HAUSE“: ZWISCHEN DER BABYLONISCHEN KATASTROPHE UND DEM PFINGSTWUNDER VON JERUSALEM

Skirmantas Valentas

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird ein Versuch unternommen, die Widerspiegelung von zwei philologisch wichtigen Episoden der Heiligen Schrift in der modernen Poesie zu vermitteln. Es geht um die Erzählung von der baby-

lonischen Sprachenverwirrung im Buch *der Anfänge* und um das in den Apostelgeschichten erwähnte Pfingstwunder, die beide unter einen Begriff *Polylinguismus* fallen.

Der Polylinguismus in der Poesie ist als eine syntagmatische Mehrsprachigkeit, anders gesagt, als eine implizite Benennung desgleichen Denotats in einigen Sprachen, zu betrachten.

Der verallgemeinernde Begriff „Rückkehr nach Hause“ lässt zwei Begriffe in Verbindung setzen: die sich nach der babylonischen Katastrophe etablierte Mehrsprachigkeit und das Pfingstwunder als eine Möglichkeit die verwirrten Sprachen wieder zu einem Harmonischen zusammenzufügen.

Da die Poesie als ein Grammatik modellierender Text vorliegt, ist eine Idee hervorzuheben, dass neben

einer üblichen Sprache in der Poesie eine *andere* Sprache mit völlig *anderen* Regeln aufgedeckt werden muss.

Als eines der Grundmerkmale der üblichen Sprache ist ein in ihr enthaltenes Oppositionssystem zu betrachten. Als Grundmerkmal einer *anderen* Sprache gilt dagegen das Schwinden der grundlegenden Oppositionen, das einen endlosen und periodischen Text schafft.

Der Polylinguismus der Poesie wird in den linguistischen Geschichten am deutlichsten sichtbar. Der Polylinguismus in der Poesie, der dem Simultandolmetschen nahesteht, führt uns auf das Pfingstwunder zurück.

Gauta 2005 12 01
Priimta publikuoti 2006 02 15

Autoriaus adresas:
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76285 Šiauliai
El. paštas: skirmantasvalentas@splius.lt